

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-1-65-70>

УДК 598.2

Гапанович В.С., Лагутенко О.Т., Настека Т.М.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ВИДОВЕ РІЗНОМАНІТТЯ ПТАХІВ РЯДУ ГОРОБЦЕПОДІБНІ (PASSERIFORMES) НА ТЕРИТОРІЇ ГОЛОСІЇВСЬКОГО ПАРКУ МІСТА КИЄВА

Анотація. Досліджено видовий склад та здійснено оцінку стану чисельності рідкісних і зникаючих видів горобцеподібних птахів на території Голосіївського парку імені М. Рильського в місті Києві. Визначено 34 види горобцеподібних (*Passeriformes*), які належать до 14 родин, серед яких найбільше представників включають родини: в'юркові (*Fringillidae*) – 6 видів; мухоловкові (*Muscicapidae*) – 6 видів; воронів (*Corvidae*) – 5 видів. У відсотковому складі серед горобиних птахів переважають за кількістю зареєстрованих особин родини воронів (*Corvidae*) і мухоловкові (*Muscicapidae*). Найбільш чисельною є ворона сіра (*Corvus cornix*). Виявлено особливості поширення представників ряду горобцеподібні на досліджуваній території. Результати дослідження можуть бути використані для виявлення закономірностей формування орнітокомплексів на території Голосіївського парку імені М. Рильського й розробки екологічних та природоохоронних програм розвитку Національного природного парку «Голосіївський».

Ключові слова: міська орнітофауна, горобцеподібні птахи, видове різноманіття, кількісний склад.

Gapanovich Vlas, Lagutenko Oksana, Nasteka Tetiana

National Pedagogical Drahomanov University

SPECIAL DIVERSITY OF PASSERINES ON THE TERRITORY OF KIEV GOLOSEEVSKY PARK

Summary. The species composition was studied and the number of rare and endangered species of passerines was assessed on the territory of Kiev Goloseevsky park named after M. Rylsky. 34 passerine species (*Passeriformes*) belonging to 14 families were identified, among which the most representatives include the families of finch (*Fringillidae*) – 6 species; fly-catching (*Muscicapidae*) – 6 species; raven (*Corvidae*) – 5 species. In the percentage ratio, the number of registered passerines is dominated by the raven (*Corvidae*) and fly-catcher (*Muscicapidae*) families. The most numerous is the grey crow (hoodie) (*Corvus cornix*). The features of the distribution of a number of passerines on the territory under study are revealed. The results of the study can be used to identify patterns of formation of ornithological complexes on the territory of Goloseevsky Park named after M. Rylsky and create environmental and protection programs for the development of the National Nature Park "Goloseevsky".

Keywords: urban ornithofauna, passerines, species diversity, quantitative composition.

Постановка проблеми. Впродовж останніх кількох десятиріч птахи дедалі інтенсивніше освоюють простори сучасного міста і стають невід'ємними складовими урбанізованих екосистем. Проте, негативний антропогенний вплив на природу призводить до того, що типові види птахів, які характерні для даної місцевості, швидко скорочуються і зникають [11, с. 120]. Вивчення різноманітних складових природних екосистем й тенденцій зміни кількості окремих її представників є базою для подальших екологічних та природоохоронних програм, а з'ясування, де на природно-заповідній території ще збереглися рідкісні види і яке майбутнє на них чекає, є одним з найактуальніших питань для науковців.

Ряд горобцеподібні (*Passeriformes*) досить різноманітна за складом група птахів, яка за кількістю видів значно перевищує усі інші групи птахів, тому була обрана нами у якості об'єкту вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 80-х роках минулого століття в Україні розпочалися роботи з дослідження міських зооценозів і, зокрема, вивчення міської орнітофауни. Серед вчених, які займалися вивченням складових

систем тваринного різноманіття на території Голосіївського парку, Г.Г. Гавриш, О.М. Цвеліх, М.Л. Клетов, В.А. Костюшин [4, с. 15]. Сучасний стан орнітофауни на території міста Києва найповніше висвітлено Г.В. Фесенком [8; 9]. За його даними для лісопаркових зон міста Києва з горобиних характерними є представники 18 родин – 36 родів – 65 видів [10, с. 39].

Ріст населених пунктів, забруднення довкілля, розорювання земель, осушування боліт, застосування мінеральних добрив і отрутохімікатів, вирубування лісів, викошування трав – все це призводить до зменшення кількісного складу орнітофауни. Тому не випадково до Червоної книги України потрапило 87 видів птахів, серед яких є представники ряду горобцеподібні, а саме очеретянка прудка (*Acrocephalus paludicola* Vieillot, 1817), сорокопуд червоноголовий (*Lanins senator* Linnaeus, 1758), шпак рожевий (*Sturnus roseus* Linnaeus, 1758), скеляр строкатий (*Monticola saxatilis* Linnaeus, 1766), вівсянка чорноголова (*Emberiza melanocephala* Scopoli, 1769) та ін. [12, с. 185].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивченню сучасного стану орнітофауни на території міста Києва як

важливого компонента антропогенних екосистем приділяється недостатня увага. У більшості наукових праць наводяться лише характеристики видового складу птахів або ж дані про зустрічі окремих видів на зазначених ділянках. При цьому спеціальних системних досліджень, які б висвітлювали особливості формування населення, розподіл птахів, просторово-часову динаміку з оцінкою ролі техногенних територій у підтриманні біологічного різноманіття, не проводилося. Проведення визначення видового складу орнітофауни мегаполісів є актуальним як для охорони птахів, так і для моніторингу стану довкілля й охорони навколишнього середовища в цілому.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення видового різноманіття, чисельного складу та особливостей поширення птахів представників ряду горобцеподібних на території Голосіївського парку імені М. Рильського.

Виклад основного матеріалу. Наше дослідження проводилося впродовж 2017-2018 рр. на території Голосіївського парку імені М. Рильського, який входить до складу національного природного парку «Голосіївський». Парк є залишковою частиною природного лісу, що колись з півдня

оточував місто Київ. Великі площі в парку займають алохтонні види, однак у менш доступних ділянках, які рідше відвідуються, зберігся типовий дубово-грабовий ліс. Рельєф території сильно розсічений: на території парку розташовано кілька урочищ. Своєрідною композицією парку є каскад з чотирьох ставків площею в 6 га, розміщений уздовж так званої Горіховатської долини. Загальна площа парку – 126,32 га [4, с. 26].

При вивченні видового складу птахів ряду горобцеподібних на території лісопаркової зони використовували такі практичні методи дослідження: статистичні, маршрутні обліки, фотографування, спостереження (візуальні, сенсорні), фенологічні спостереження [6; 8]. Визначення видів здійснювали за їх зовнішнім виглядом (візуально) за допомогою визначника [5; 11]. Весною у період шлюбної активності горобиних, додаються різноманітні звуки, пісні, за якими також можна визначити вид. Багато горобиних видають характерну для них молодію, звуки і це дозволяє виділити їх із загального весняного хору [1; 2; 3].

За результатами спостережень склали перелік видів, які постійно відмічалися на досліджуваній території (табл. 1).

Таблиця 1

Видова різноманітність горобцеподібних на території Голосіївського парку імені М. Рильського

№ з/п	Родина	Рід	Вид
1	2	3	4
1.	Плискові <i>Motacillidae</i> – 1 рід, 1 вид	<i>Motacilla</i> L.	Плиска біла (<i>Motacilla alba</i> L.)
2.	Шпакові <i>Sturnidae</i> – 1 рід, 1 вид	<i>Sturnus</i> L.	Шпак звичайний (<i>Sturnus vulgaris</i> L.)
3.	Воронові <i>Corvidae</i> – 3 роди, 5 видів	<i>Corvus</i>	Ворона сіра (<i>Corvus cornix</i> L.)
			Грак (<i>Corvus frugilegus</i> L.)
			Галка (<i>Corvus monedula</i> L.)
		<i>Pica</i>	Сорока (<i>Pica pica</i> L.)
		<i>Garrulus</i>	Сойка (<i>Garrulus glandarius</i> L.)
4.	Омелюхові <i>Bombycillidae</i> – 1 рід, 1 вид	<i>Bombycilla</i> Vieillot	Омелюх (<i>Bombycilla garrulus</i> L.)
5.	Воловоочкові <i>Troglodytidae</i> – 1 рід, 1 вид	<i>Troglodytes</i> Vieillot	Волове очко (<i>Troglodytes troglodytes</i> L.)
6.	Кропив'янкові <i>Sylviidae</i> – 2 роди, 3 види	<i>Sylvia Scopoli</i>	Кропив'янка чорноголова (<i>Sylvia atricapilla</i> L.)
		<i>Phylloscopus</i>	Вівчарик-ковалик (<i>Phylloscopus collybita</i> (Vieillot))
			Вівчарик жовтобровий (<i>Phylloscopus sibilatrix</i> (Bechstein))
7.	Золотомушкові <i>Regulidae</i> – 1 рід, 1 вид	<i>Regulus</i>	Золотомушка жовточуба (<i>Regulus regulus</i> L.)
8.	Мухоловкові <i>Muscicapidae</i> – 4 роди, 6 видів	<i>Ficedula</i>	Мухоловка білошия (<i>Ficedula albicollis</i> (Temminck))
		<i>Phoenicurus</i>	Горихвістка чорна (<i>Phoenicurus ochruros</i> (S.G. Gmelin))
		<i>Erithacus</i>	Вільшанка (<i>Erithacus rubecula</i> L.)
		<i>Turdus</i>	Чикотень (<i>Turdus pilaris</i> L.)
			Дрізд співочий (<i>Turdus philomelos</i> (C.L. Brehm))
			Дрізд чорний (<i>Turdus merula</i> L.)
9.	Довгохвостосиницеві <i>Aegithalidae</i> – 1 рід, 1 вид	<i>Aegithalos</i>	Довгохвоста синиця (<i>Aegithalos caudatus</i> L.)
10.	Синицеві <i>Paridae</i> – 1 рід, 3 види	<i>Parus</i>	Синиця велика (<i>Parus major</i> L.)
			Синиця блакитна (<i>Parus caeruleus</i> L.)
			Синиця чорна (<i>Parus ater</i> L.)
11.	Повзикові <i>Sittidae</i> – 1 рід, 1 вид	<i>Sitta</i>	Повзик (<i>Sitta europaea</i> L.)

(Закінчення таблиці 1)

1	2	3	4
12.	Підкоришникові <i>Certhiidae</i> – 1 рід, 1 вид	<i>Certhia</i>	Підкоришник звичайний (<i>Certhia familiaris</i> L.)
13.	Горобцеві <i>Passer</i> – 1 рід, 2 види	<i>Passer</i>	Горобець хатній (<i>Passer domesticus</i> L.) Горобець польовий (<i>Passer montanus</i> L.)
14.	В'юркові <i>Fringillidae</i> – 6 родів, 6 видів	<i>Fringilla</i>	Зяблик (<i>Fringilla coelebs</i> L.)
		<i>Chloris</i>	Зеленяк (<i>Chloris chloris</i> L.)
		<i>Spinus</i>	Чиж (<i>Spinus spinus</i> L.)
		<i>Carduelis</i>	Щиглик (<i>Carduelis carduelis</i> L.)
		<i>Pyrrhula</i>	Снігур (<i>Pyrrhula pyrrhula</i> L.)
		<i>Coccothraustes</i>	Костогрив (<i>Coccothraustes coccothraustes</i> L.)
Загальна кількість зареєстрованих під час спостережень птахів – 34			

Джерело: розроблено авторами

На території Голосіївського парку серед горобиних птахів найбільшим видовим різноманіттям характеризуються родини в'юркові (*Fringillidae*) – 6 видів, мухоловкові (*Muscicapidae*) – 6 видів, воронові (*Corvidae*) – 5 видів. Родини воловоочкові (*Troglodytidae*), омелюхові (*Bombycillidae*), довгохвостосиницеві (*Aegithalidae*) і повзикові (*Sittidae*) представлені лише одним видом. Родини шпаків (*Sturnidae*), підкоришникові (*Certhiidae*) у центральних областях нашої країни, включаючи Голосіївський парк, представлені звичайними видами: шпак звичайний і підкоришник звичайний. Родина горобцеві (*Passer*) представлена двома видами: горобцем хатнім та польовим. Родина пливкові (*Motacillidae*) представлена пливкою білою. Родина кропив'янкові (*Sylviidae*) представлена трьома визначеними видами кропив'янкою чорноголовою, вівчариком-коваликом та вівчариком жовтобровим. Визначені на території парку представники родини синицеві (*Paridae*) – синиця велика та блакитна, і осінньо-зимовий вид синиця чорна – відносяться до звичайних комахоїдних горобиних.

Відвідуючи парк у різні періоди ми зустрічаємо відповідні види горобиних. Одні з них трапляються тільки в осінньо-зимовий період, а протягом теплої пори року їх зовсім немає (золо-

томушка жовточуба, довгохвоста синиця, синиця чорна, чиж, снігур). Інші, навпаки, визначаємо лише у весняно-літній період – пливка біла, шпак звичайний, кпопів'янка чорноголова, мухоловка білошпана, вільшанка, дрізд співочий, зяблик. За результатами обліків для кожного виду було підраховано кількість особин та виражено у відсотках (табл. 2).

Впродовж весняно-літнього періоду серед горобиних переважає частка представників родини воронові (*Corvidae*) – 37%. При чому звичайною чисельною є ворона сіра, проте досить мало у парку сорок, сойок. У відсотковому співвідношенні частка особин з родини мухоловкові (*Muscicapidae*) становить 26%. Під час екскурсій у травні-червні з представників родини горобцеві (*Passer*) в парку часто відмічається горобець польовий, а горобець хатній зустрічається тут вкрай рідко. Серед представників родини мухоловкові (*Muscicapidae*) впродовж весняно-літнього періоду переважає чикотень і дрізд чорний. Дрізд чорний є єдиним видом з родини мухоловкових, який присутній у зимовий період, тоді як більшість представників цієї родини є перелітними. Шпак звичайний є характерним гніздовим видом, тому у весняно-літній період кількісна частка їх складає 11%.

Таблиця 2

Кількісний склад представників горобцеподібних на території Голосіївського парку імені М. Рильського

Родина	Відсоткова частка кількості зареєстрованих особин	
	весняно-літній період	осінньо-зимовий період
Пливкові <i>Motacillidae</i>	1%	-
Шпаків <i>Sturnidae</i>	11%	-
Воронові <i>Corvidae</i>	37%	38%
Омелюхові <i>Bombycillidae</i>	-	4%
Воловоочкові <i>Troglodytidae</i>	4%	2%
Кропив'янкові <i>Sylviidae</i>	4%	2%
Золотомушккові <i>Regulidae</i>	-	8%
Мухоловкові <i>Muscicapidae</i>	26%	4%
Довгохвостосиницеві <i>Aegithalidae</i>	-	4%
Синицеві <i>Paridae</i>	3%	10%
Повзикові <i>Sittidae</i>	2%	3%
Підкоришникові <i>Certhiidae</i>	2%	2%
Горобцеві <i>Passer</i>	8%	10%
В'юркові <i>Fringillidae</i>	5%	13%

Джерело: розроблено авторами

Впродовж осінньо-зимового періоду на території Голосіївського парку досить часто відмічався повзик, який, як і велика синиця, користується поживою із рук. Синиця чорна відмічається взимку найчастіше там, де є посадки ялин і туй. У глибині парку (Горіхуватський ставок) є групи дерев, де постійно можна побачити підкоришника звичайного. Із в'юркових (*Fringillidae*) слід виділити костогризів, які зграйками періодично у період снігопадів і відлиг взимку відвідують годівниці (кормові столики) разом з польовими горобцями і зеленаками. Осінньо-зимова різноманітність воронів (*Corvidae*), кількість яких у відсотковому складі становить 38%, збагачується присутністю граків і галок, що є досить характерним для цього періоду. Нечисельними в осінньо-зимовий період є золотомушка жовточуба (8%) й горобці (10%).

Чисельність деяких горобиних залежно від пори року дуже коливається. Синиці, повзики та деякі в'юркові птахи восени і взимку значно зростають у кількісному складі і привертають до себе увагу, тоді як у весняно-літній період (травень-червень) їх значно менше. Вони часто розбиваються на пари (синиці, повзики) або відпочивають до місць своїх гніздових районів (снігур).

Типовим осінньо-зимовим видом на території Києва є омелюх, кількісна частка якого становить

4%. Кількісна частка зареєстрованих особин з родини кропив'янкові (*Sylviidae*) незначна і складає 2%. Досить нечисленною в осінньо-зимовий період є пліску біла (кількісна частка виду – 2%).

Висновки і пропозиції. Згідно з результатами дослідження світ горобиних птахів на території Голосіївського парку імені М. Рильського у місті Києві різноманітний. Із загального числа зареєстрованих нами видів (34) до найпоширеніших належать – синиця велика, горобець польовий, ворона сіра. Нечисельними у Голосіївському парку є волове око, підкоришник звичайний. До рідкісних горобиних можна віднести пліску білу, синицю чорну, кропив'янку чорноголову. До осінньо-зимових видів парку слід віднести види: грак, снігур, чиж, омелюх, золотомушка жовточуба, довгохвоста синиця, чорна синиця. В осінньо-зимовий період також відбувається збільшення особин певних видів – сіра ворона, грак, велика синиця.

Значний антропогенний вплив на природу призводить до того, що навіть звичайні види птахів, характерні для даної місцевості, зникають. Особливо це стосується більшості дрібних співочих птахів (золотомушка жовточуба і волове око), для яких характерна тенденція до скорочення чисельності у межах міста і лісопаркових зон.

Список літератури:

1. Воїнственський М.А. Птахи / М.А. Воїнственський. – К.: Радянська школа, 1984. – 304 с.
2. Воїнственський М.А. Птахи наших лісів / М.А. Воїнственський. – К.: Урожай, 1993. – 176 с.
3. Кальченко П.Ф. Пернаті друзі / П.Ф. Кальченко. – К.: Урожай, 1978. – 200 с.
4. Екологія Голосіївського лісу. Монографія / За ред. Д.О. Мельничук. – К.: Фенікс, 2007. – 336 с.
5. Лопарев С.О. Визначення та вивчення птахів в умовах польової практики – К.: Фітосоціоцентр, 2010. – 84 с.
6. Марисова І.В. Птахи України: Польовий визначник / І.В. Марисова, В.С. Талпош. – К.: Вища школа, 1984. – 184 с.
7. Настека Т.М. Методичний посібник. Польові дослідження в курсі «Біогео-графія» (Методичні рекомендації для студентів спеціальності 014 Середня освіта Біологія – заочної форми навчання) / Т.М. Настека, О.Т. Лагутенко. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. – 48 с.
8. Фесенко Г.В. Птахи фауни України: Польовий визначник / Г.В. Фесенко, А.А. Бокотей. – К., 2002. – 416 с.
9. Фесенко Г.В. Анотований список Українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів) / Г.В. Фесенко, А.А. Бокотей. – Київ-Львів, 2007. – 111 с.
10. Фесенко Г.В. Птахи садів і парків Києва / Г.В. Фесенко. – Кривий Ріг: Вид-во «Мінерал», 2010. – 236 с.
11. Цвеліх О.М. Шкільний визначник хребетних тварин / О.М. Цвеліх. – К.: Радянська школа, 1983. – 256 с.
12. Червона книга України. Тваринний світ / За ред. І.А. Акімова – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.